

Podgórski, Tomasz

Nisze w świątyni Hatszepsut w Deir el Bahari

Studia i Materiały Archeologiczne 6, 61-74

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Podgórski
Uniwersytet Warszawski

NISZE W ŚWIĄTYNI HATSZEPSUT W DEIR EL BAHARI

Wstęp

Problem nisz jest bardzo istotny w egipskiej architekturze, ale z reguły są one opisywane w dość ogólny sposób, a terminologia nie jest jednolita. W tym artykule za niszę będzie uważane wgłębienie w grubej ścianie lub relatywnie małe odgałęzienie większego pomieszczenia.

Nisze występują w egipskiej architekturze sakralnej od najwcześniejszych czasów, a ich zasadniczą funkcją było przeznaczenie kultowe - stąd ich umieszczanie w określonych miejscach świątyni na pewno nie jest przypadkowe.

W języku egipskim występują dwa określenia na oznaczenie niszy:

1. itr.t (Urk. IV, 1063), znane od wczesnej XVIII dynastii. Prawdopodobnie termin ten jest oznaczeniem "mieszkania boga na ziemi i w niebie" i nie oznacza niszy jako takiej¹, ale jest personifikacją bytu przebywającego w niszy.

2. bb.t - "nisza ścienna" - jak się wydaje ujmuje niszę z architektonicznego punktu widzenia, jak wskazuje determinatyw . Termin ten występuje także od wczesnej XVIII dynastii².

Poniżej podaję krótki przegląd nisz występujących w architekturze egipskiej od czasów najdawniejszych do okresu Nowego Państwa.

W grobach okresu archaicznego w Nag el-Deir ceglane nadbudowy miały po dwie otwarte nisze od strony fasady zachodniej. Za II dynastii duże mastaby z dwiema niszami stały się powszechne, tak na przykład mastaba Ra-Webena ma dwie nisze w fasadzie wschodniej.

¹ Woerterbuch der Aegyptischen Sprache, I, 147.

² Ibid., II, 455.

W zespole Dżesera w Sakkara tzw. Pałac Południowy ma kaplicę w kształcie krzyża z trzema niszami, podobnie jak Pałac Północny.

W mastabach III dynastii można zauważyć pewne uproszczenie: zamiast dwóch nisz w fasadzie wschodniej lub zachodniej lokowana jest jedna większa nisza posągowa po stronie południowej. Badawy utrzymuje, że może to być prototyp serdabu okresu V i VI dynastii³. Dobrymi przykładami są tu mastaby Hesire i Cha-baw-sokara w Sakkara.

Za IV dynastii zwyczaj umieszczania niszy po stronie południowej utrzymał się, czego przykładem jest mastaba Nefer-maata w Medum.

W czasach V dynastii mastaby zostały po raz pierwszy zaopatrzone w niszę na posąg (tzw. serdab), inaczej ślepe wrota. Ta nisza miała dopomagać duszy zmarłego w swobodnym wydostaniu się na zewnątrz grobu.

Jedną dynastią później egipcscy dygnitarze mogli sobie pozwolić na wznoszenie bardzo okazałych grobów. W mastacie Idu w Giza posąg zmarłego umieszczony w niszy wyciąga ręce po ofiary, a wizer króla Teti, Mereruka, wychodzi ze swej niszy w jego ogromnym grobie w Sakkara.

Nisze na posągi zmarłych były często umieszczane w grobach skalnych najpierw w Giza, a potem w Górnym Egipcie (Asuan).

Rozważając budowle sakralne okresu Starego Państwa, należy oddzielić świątynie piramidowe od sanktuariów poświęconych kultowi bogów.

Świątynia dolna Snofru przy jego południowej piramidzie w Dahszur miała po stronie północnej sześć nisz schowanych za podwójnym portykiem. Badawy sugeruje, że cztery z nich były przeznaczone na urny kanopskie króla, a dwie pozostałe na korony.

Świątynia górna Chefrena po raz pierwszy w dziejach architektury egipskiej ma pięć głębokich nisz po zachodniej stronie wewnętrznego dziedzińca. Od tego czasu takie lokowanie nisz stało się regułą w świątyniach piramidowych późniejszych władców: Userkafa, Neferikare, Niuserre, Teti i Pepi II, z tym że w przypadku Userkafa nisze były umieszczone po stronie południowej. Być może, taka liczba nisz jest związana z pięcioma imionami króla.

---

³ A. Badawy, A History of Egyptian Architecture, Giza 1954, I, 157.

Jest faktem zastanawiającym, że nisze nie były stosowane w świątyniach solarnych okresu V dynastii.

W okresie Średniego Państwa zwyczaj umieszczania pięciu nisz na posągi zorientowanych na zachód w świątyniach piramidowych utrzymał się. W kompleksie grobowym Senusereta I w Liszt nisze występują nie tylko w świątyni piramidowej, ale także w ścianach zadaszzonego pasażu, łączącego ją ze świątynią dolną. Nisze te mogły zawierać posągi przedstawiające króla jako Ozyrysa⁴.

Współczesne groby skalne są wyposażone w nisze bardzo obficie. W Beni Hassan nisze były wykute w tylnych ścianach grobów III typu (np. grób Amenemhata). Groby niedalekiej nekropoli w el-Bersha miały niszę wykutą w tylnej ścianie z przeznaczeniem na posąg zmarłego (np. w grobie Dzehuti-hotepa).

W Meir występują trzy typy grobów i wszędzie głęboka nisza na osi grobu jest elementem obowiązującym.

Spośród współczesnych zachowanych świątyń można wymienić sanktuarium Amenemhatów III i IV w Medinet Maadi, poświęcone Sobkowi i Renenutet. Ta świątynia ma trzy nisze w ścianie północnej, które, wg Schotta, zawierały posągi obu królów i Renenutet.

Jeżeli chodzi o świątynie grobowe tego okresu, to sanktuarium Mentuhotepa Nebhepetre w Deir el-Bahari miało niszę, prawdopodobnie na posąg króla, usytuowaną na głównej osi świątyni.

W grobach prywatnych okresu Nowego Państwa w Tebach Zachodnich nisze były szeroko stosowane. Na przykład grób Amenemhata Surera miał rząd nisz wykutych po obu stronach pasażu wiodącego do kaplicy; w grobie Sennefera trzy nisze są usytuowane po stronie zachodniej, a grób Ramose ma niszę w północnej ścianie wydłużonej kaplicy.

Przechodząc do grobów królewskich, można zauważyć interesujący fakt: po cztery nisze były lokowane dla czterech posągów amuletowych, tzw. Protektorów zmarłego. Nisze takie występują w ośmiu grobach królów (Totmes IV, Amenhotep III, Tutanchamon, Aye, Horemheb, Ramzes I, Seti I i Ramzes II) oraz w trzech grobach królowych (Sit-Ra, Nefertari i Bent-anti)⁵.

---

⁴ Idem, History of Egyptian Architecture II, 61.

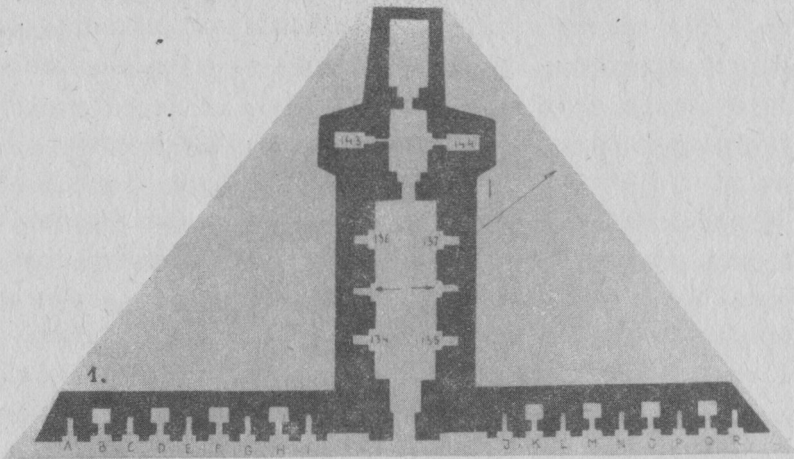
⁵ E. Thomas, The Four Niches and Amuletic Figures in Theban Royal Tombs, JARCE III, 71-78.

Świątynia Hatszepsut w Deir el-Bahari

Interesującą cechą świątyń okresu Nowego Państwa jest zmniejszenie się różnicy między świątyniami poświęconymi kultowi bogów i świątyniami grobowymi. Król został uznany za syna Amona i jego ranga w rytuale spadła do roli drugorzędnej - świątynie były dedykowane przede wszystkim Amonowi i Ozyrysowi.

Sanktuarium Hatszepsut w Deir el-Bahari zasługuje na szczególną uwagę, z racji liczby nisz tam występujących.

Rys.1. Nisze dziedzińca, sala na barcę i sanktuarium

a. Zespół Amona w czasach XVIII dynastii składał się z dwóch pomieszczeń (rys.1). Pierwsze z nich było salą na barcę, jak ukazują reliefy ścienne. Pierwsza nisza ściany południowej (134)⁶ ma następujące wymiary: poziom posadowienia 0,97 m, wysokość 1,5 m, szerokość 0,8 m i głębokość 1,05 m. Na ścianie zachodniej tej niszy Inmutef z ofiarami i listą ofiar występuje przed królową. Identyczna scena znajduje się na przeciwległej ścianie, a na ścianie tylnej królowa (wymłotkowana) ofiarowuje kadzidło Amonowi. Wszystkie te sceny są obramowane czterokolorowym ornamentem blokowym (czerwony, niebieski, żółty, zielony), a wieńczy je hekeron.

⁶ Oznaczenia cyfrowe zgodne z: B.Porter, R.Moss, Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs and Paintings, odpowiednie tomy.

Druga nisza tej ściany (136) o wymiarach odpowiednio 0,97, 1,43, 0,86 i 1,01 m ma na swej ścianie wschodniej przedstawienie Inmutefa przed królową na tronie, przeciwległa ściana jest zniszczona, a na tylnej ścianie Amon otrzymuje od królowej cztery wazy nmst.

Nisza wschodnia przeciwległej ściany (135) o wymiarach odpowiednio 0,94, 1,5, 0,86 i 1,0 m na ścianie wschodniej ma przedstawienie prawdopodobnie Totmesa I przed stołem ofiarnym. Na ścianie przeciwległej królowa (kartusze zmienione na Totmesa III) siedzi przed stołem ofiarnym, a na tylnej ofiarowuje kadzidło Amonowi.

Druga nisza tej ściany (137) zawiera podobne przedstawienia: na ścianach wschodniej i zachodniej odpowiednio królowe Iahmes i Hatszepsut przed stołami ofiarnymi, a na ścianie tylnej Hatszepsut ofiarowuje cztery wazy dšrt Amonowi.

Podczas sezonu 1981 roku inż. Z. Wysocki odkrył dwie dodatkowe nisze (strzałki na rys.1). Były one kompletnie wypełnione odłamkami kamienia i częściami dekorowanych bloków z różnych części świątyni prawdopodobnie w okresie ptolemejskim.

Wszystkie te nisze mają pewne wspólne cechy: podobne wymiary, repertuar ikonograficzny, obecność ornamentu blokowego i hekeronu. Ich sklepienia są malowane na wzór nocnego nieba (złote gwiazdy na ciemnoniebieskim tle). Umieszczone są w kontekście reliefów obrazujących funkcję pomieszczenia. Wydaje się, że ich zadaniem było przechowywanie posągów królewskich, umożliwiając im tym samym ciągle przebywanie w obecności świętej barki. Z praktycznego punktu widzenia umieszczenie posągów w niszach dawało więcej miejsca na manewrowanie barką.

Mniejszy pokój położony za szałą na barkę ma dwie nisze o słabym stanie zachowania. Nisza południowa o wymiarach odpowiednio 0,41, 2,45, 1,04 i 2,08 m ma na węgach tytułaturę królewską. Na ścianie wschodniej Totmes III ofiarowuje dary bogom Atumowi i Iunyt w towarzystwie ka. Na przeciwległej ścianie królowa składa ofiarę Hator i Czenent, a na tylnej ścianie król daje wodę i kadzidło Amonowi.

Nisza w ścianie północnej (144) o wymiarach odpowiednio 0,4, 2,46, 1,1 i 2,4 m ma na węgach również tytułaturę królewską. Na ścianie zachodniej Totmes II (uzurpowany przez Amenhotepa II) składa ofiary dwóm bóstwom, na wschodniej Totmes III ofiarowuje dary Ozyrysowi i innemu bogowi. Ściana tylna jest podzielona na

dwa rejestry: w górnym król klęczy przed Amonem, a w dolnym ofiarowuje kadzidło Montu i drugiemu bogowi. Obie te nisze dekorowane są hekeronem spiczastym.

b. Zachodnia ściana z niszami na górnym tarasie, będąca zarazem zachodnią granicą górnego dziedzińca, flankuje wejście do sanktuarium Amona. Jej całkowita długość wynosi 37,4 m, a wysokość 5,8 m. Ściana ta jest podzielona na dwie równe części przez portal granitowy. Każda z tych części ma 9 nisz (5 wysokich i 4 niskie)⁷.

Nisze wysokie mają następujące wymiary: wysokość 3,2, szerokość 0,7 i głębokość 0,8 m, a niskie 1,9, 0,7 i 1,6 m odpowiednio. Niskie nisze były kiedyś zaopatrzone w drzwi, jak wskazują ślady zawiasów.

Wertykalne obrzeża nisz zawierają tytulaturę królewską i tekst dedykacyjny, a framugi poziome zdobione są przedstawieniem dysku solarnego. Nadproża nisz są dekorowane scenami rytualnymi.

Wewnątrz nisz niskich występują członkowie rodziny Tutmozydów w towarzystwie różnych bóstw:

nisza B - ściana tylna: Hatszepsut zmieniona na Totmesa II pomiędzy Hator i Ra, ściana południowa: osobistość królewska przed stołem ofiarnym i Inmuteferem, ściana północna: osobistość królewska z Totem,

nisza D - odpowiednio Hatszepsut zmieniona na Totmesa II pomiędzy dwoma bóstwami, Totmes III z Inmuteferem i Totmes II z Totem,

nisza F - królowa z dwoma bóstwami, Totmes I z Inmuteferem i Totmes II z Totem,

nisza H - tylna ściana zniszczona, Totmes II z Inmuteferem, Totmes III z Totem,

nisza K - odpowiednio Hatszepsut zmieniona na Totmesa II pomiędzy Atumem i bóstwem sokologłowym, Totmes II z Inmuteferem i Totmes III z Totem,

nisza M - królowa zmieniona na Totmesa II z dwoma bóstwami, Totmes II z Inmuteferem i Totmes III z Totem,

nisza O - odpowiednio Hatszepsut zmieniona na Totmesa II z Gebem, Totmes II z Inmuteferem i Totmes I z Totem,

---

⁷ L. Dąbrowski, Temple d'Hatchepsoutta Deir el-Bahari, 3^e terrasse, projet de la reconstruction du mur ouest de la cour, ET II, Warszawa 1968.

nisza Q - odpowiednio Totmes II pomiędzy Ozyrysem i Dptt, Totmes II z Imutefem i Totmes III z Totem.

Po stronie na południe od wejścia do zespołu Amona, osobistość królewska na ścianie tylnej nisz występuje zawsze w białej koronie, podczas gdy po przeciwnej stronie zawsze nosi czerwoną.

Winlock sugeruje ⁸, że każda z niskich nisz zawierała granitowy posąg Hatszepsut w pozycji siedzącej.

Natomiast wysokie nisze zawierały kolosalne posągi stojącej Hatszepsut w postaci Ozyrysa. Każda ze ścian bocznych jest podzielona na rejestry z reliefami przedstawiającymi różne bóstwa. Na ścianach tylnych, które w większości przypadków są zniszczone, występuje tytulatura królewska. Później ozyriaki zostały na rozkaz Totmesa III pogruchotane i pogrzebane w pobliskich kamieniołomach ⁹.

c. Zespół słoneczny - od czasów XVIII dynastii był określanym jako "Śwąt Rc". Było to miejsce otwarte, dostępne dla promieni słonecznych ¹⁰.

Najwcześniejszy dotąd znany kompleks słoneczny należący do świątyni grobowej znajduje się na północ od górnego dziedzińca w świątyni Hatszepsut w Deir el-Bahari i składa się z westybulu kolumnowego oraz otwartego dziedzińca z ołtarzem słonecznym i niszami (rys.2).

W północnej ścianie westybulu jest posadowiona niewielka nisza (115). Została ona zrekonstruowana przez Newberry'ego w 1894 roku i ma następujące wymiary: wysokość 1,54, szerokość 0,71 i głębokość 1,92 m. Na ścianie tylnej Hatszepsut (obecnie wymłotkowana) niegdyś przebywała w towarzystwie Amona. Na ścianie zachodniej królowa jest przedstawiona jako mężczyzna na tronie ¹¹, siedzący przed ołtarzem. Podobna scena znajduje się na przeciwległej ścianie.

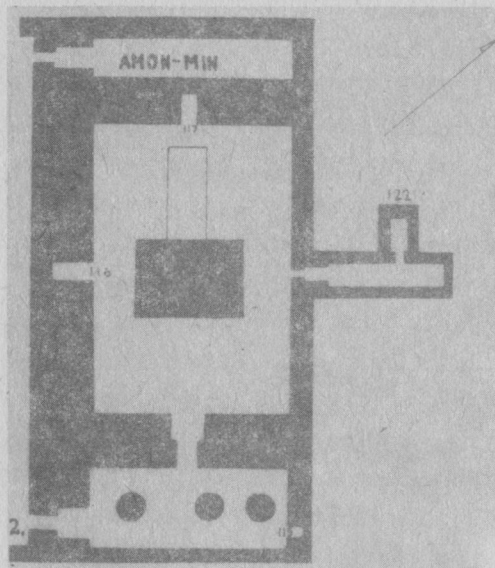
⁸ H.Winlock, MMA Excavations at Thebes, BMMA XII, 1928.

⁹ Idem, Excavations at Deir el-Bahri 1911-1931, New York 1942, 91.

¹⁰ R.Stadelman, Śwąt R < als Kultstaette des Sonnengottes im Neuen Reiche, MDAIK 25, 1969.

¹¹ E.Margetts, The Masculine Character of Hatshepsut, Queen of Egypt, Bulletin of the History of Medicine, Baltimore, nr 6, 1951, 559-562.

Rys.2. Zespół kultu słońca

Pośrodku zachodniej ściany dziedzińca jest nisza (117) o poziomie posadowienia 1,57 m od podłogi. Ma ona 1,55 m wysokości, 0,71 m szerokości i 1,35 m głębokości. Na tylnej ścianie królowa niegdyś stała między Amonem-Ra i Horusem, ale relief ucierpiał dwukrotnie: najpierw Totmes III usunął kartusze i sylwetkę Hatszepsut, a potem Echnaton zniszczył imię i postać Amona. Za czasów panowania Ramzesa II drugie zniszczenie zostało naprawione.

Na ścianach bocznych tej niszy znajduje się identyczna scena: kapłan grobowy składa ofiary królewskiemu ka.

Nisza południowej ściany dziedzińca nie ma sklepienia, a jej reliefy są nieukończone.

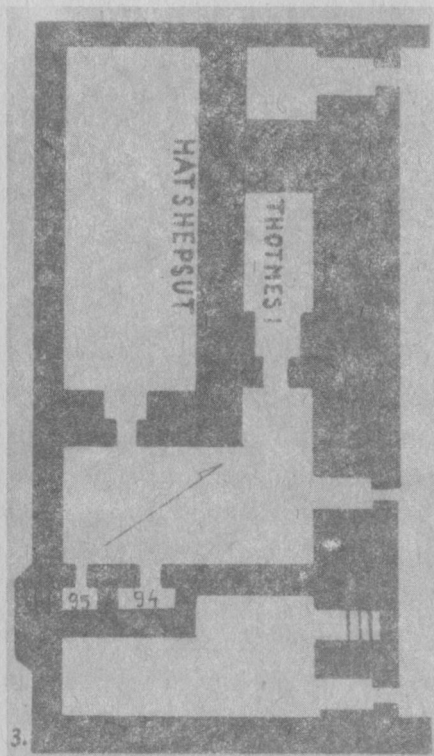
Znamienny jest tu zestaw bogów: Amon występuje samotnie na tylnej ścianie niszy w westybulu, natomiast w niszach dziedzińca słonecznego towarzyszy mu Horus jako gospodarz swojej dziedziny. Ściany dziedzińca słonecznego pozostają niedekorowane.

Podłużna kaplica przylegająca do północnej ściany dziedzińca była poświęcona Anubisowi. Ta kaplica ma dużą niszę (122) ze sklepieniem wspornikowym w swojej ścianie zachodniej. Na ścianie tylnej tej niszy Anubis obdarowuje królową znakiem życia, natomiast na ścianie północnej Totmes I i królowa Senseneb ofiarowują Anubisowi owoce, jarzyny i mięso. Na przeciwległej ścianie Hatszepsut w asyście Tahmes składa ofiary siedzącemu na tronie Amonowi.

Nisza ta ma 2,12 m wysokości, 0,76 m szerokości i 2,17 m głębokości. Dekoruje ją hekeron spiczasty, a sklepienie było malowane na wzór nocnego nieba.

d. Na południe od górnego dziedzińca jest umieszczony kompleks trzypokojowy o wielkim znaczeniu dla świątyni - jest on bowiem poświęcony królewskiemu kultowi grobowemu. Składa się z dwóch sal ofiar grobowych należących do Totmesa I i Hatszepsut, połączonych korytarzem (rys.3).

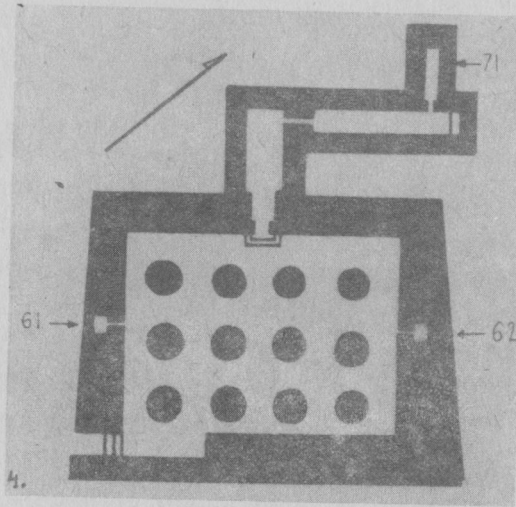

Rys.3. Kompleks na południe od dziedzińca

Naprzeciwko wejścia do sali ofiar Hatszepsut usytuowane są dwie nisze we wschodniej ścianie westybulu. Północna z nich (94) na ścianie tylnej ma przedstawienie siedmiu królów zaświatowych i byka. Jest to motyw z rozdziału 148 Księgi Umarłych. Lewa ściana boczna zawiera siedmioliniowy tekst zaczerpnięty z tego rozdziału, a ponadto na obu bocznych ścianach znajduje się przedstawienie Hatszepsut stojącej przed ołtarzem w towarzystwie ka. Byk był celowo zniszczony, podobnie jak górne partie scen. Nisza ta ma następujące wymiary: szerokość 2,63 m, głębokość 1,25 m i szerokość wejścia 0,9 m. Otwiera się na wysokości 1,25 m od poziomu podłogi, sklepienie nie jest zachowane ¹².

Nisza południowa (95) na bocznych ścianach ma przedstawienia króla z ka przed stołem ofiarnym. Tylną ścianę zajmuje przedstawienie ośmiu mumiokształtnych bóstw grobowych (cztery z nich to prawdopodobnie synowie Horusa, z czterech pozostałych

¹² J.M.Janssen, *Inschriften der Nische der 7 Kuehe in Deir el-Bahari*, Wiener Zeitschrift fuer die Kunde des Morgenlandes, Wien 1957.

Rys.4. Zespół kultu Anubisa

jedno to Renpet). Bóstwa szakalo- i sokologłowe patrzą w kierunku północnym, podczas gdy bogowie z głową ludzką odwrotnie ¹³.

Jest uderzające, że te dwie nisze kompletnie wyłamują się z repertuaru przedstawień wszystkich innych nisz świątyni Hatszepsut, z uwagi na tematykę przedstawień swoich tylnych ścian. Transpozycja motywu z rozdziału 148 Księgi Umarłych jest unikalna i nie występuje później w związku z miejscami królewskiego kultu grobowego. W obu przypadkach tylne ściany są szczególnie podporządkowane aspektowi eschatologicznemu.

e. Zespół Anubisa znajduje się po północnej stronie Portyku Narodzin i składa się z sali hypostylowej i trzech pomieszczeń za nią (rys.4). Pośrodku ściany północnej sali hypostylowej na wysokości 0,46 m powyżej poziomu podłogi otwiera się nisza (62). Ma ona 1,84 m wysokości, 0,79 m głębokości i 0,89 m szerokości. Po obu stronach niszy znajdują się dwie sceny: w pierwszej Hatszepsut stoi przed Anubisem, podczas gdy w drugiej przed Upuautem. Na nadprożu niszy znajduje się scena, w której Totmes III ofiarowuje wino Sokarowi. Sama nisza była poświęcona Anubisowi. Występuje on na tylnej ścianie naprzeciw królowej, której postać jest zniszczona. Ściany wschodnia i zachodnia są zajęte odpowiednio przez Dptt i Nechbet.

¹³ E.Naville, Temple V, pl.CXXVII.

Po przeciwnej stronie sali hypostylowej, na wysokości 0,53 m od poziomu posadzki, otwiera się druga nisza (61). Ma ona następujące wymiary: wysokość 1,86 m, szerokość 0,92 m i głębokość 0,81 m. Na ścianie tylnej niszy królowa pozostaje w obecności Anubisa, a na ścianach wschodniej i zachodniej znajdują się odpowiednio boginie Dptt i Mut.

Te dwie nisze mają na framugach tytułaturę królewską, a dyski słoneczne strzegą wejścia do nich. Leżą one dokładnie naprzeciw siebie i ich wymiary są bardzo zbliżone.

Sanktuarium Anubisa składa się z dwóch pomieszczeń i głębokiej niszy (2,14 m wysoka, 0,78 m szeroka i 2,12 m głęboka), otwierającej się w zachodniej ścianie drugiego pomieszczenia. Na ścianach bocznych królowa składa ofiary siedzącemu Anubisowi, podczas gdy na tylnej podchodzi do tego boga. Reliefy tej niszy są mocno zniszczone.

Jest rzeczą bardzo znamienne, że nisza ta ma wiele wspólnych cech z niszą poświęconą także Anubisowi po północnej stronie kompleksu solarnego. Obie są bardzo głębokie, ciemne i wydłużone, a także zorientowane na zachód, co zgadza się z charakterem Anubisa.

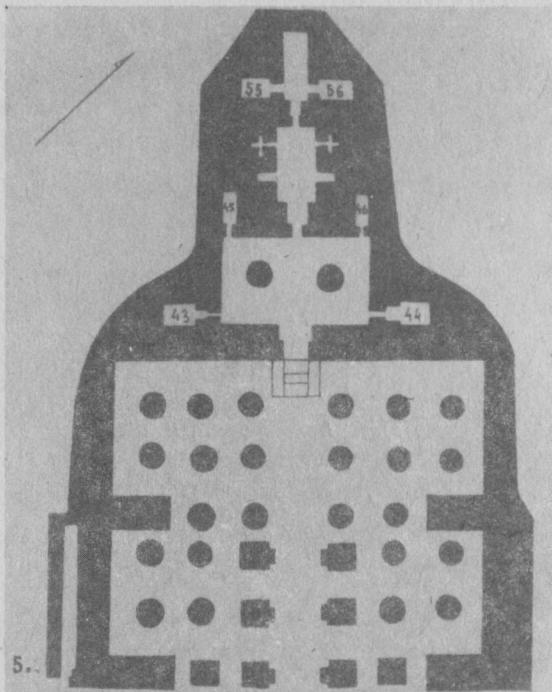
f. Pozostaje do rozważenia ostatnie z sanktuariów, mianowicie zespół Hator (rys.5).

Z sali hypostylowej wchodzi się do westybulu, który jest zarazem salą stołu ofiarnego. Westybul ma cztery nisze - dwie w ścianach bocznych i dwie w ścianie tylnej. Prawdopodobnie nie były one zamykane ¹⁴.

Na ścianie południowej westybulu jest przedstawione gremium 16 bóstw. We wschodniej części tej ściany otwiera się dobrze zachowana nisza (43). Na jej tylnej ścianie znajduje się podwójna scena oddawania czci bogom: po prawej stronie królowa stoi przed Amonem, po lewej zaś Totmes III przed Hator. Na zachodniej ścianie niszy królowa składa ofiarę Horusowi, a na przeciwległej ścianie Horusowi Sema-tawi. Nisza ta jest zdobiona hekeronem spiczastym i ornamentem blokowym, a jej wymiary są jak następuje: wysokość 2,31 m, szerokość 1,54 m i głębokość 1,63 m.

Na północnej ścianie westybulu królowa występuje przed Hator. Nisza w tej ścianie (44) ma na tylnej ścianie przedstawienie

¹⁴ J.Vandier, Manuel d'archeologie Egyptienne II,675.

Rys.5. Zespół Hathor

Hatszepsut przed Amonem i Hator. Na ścianie bocznej zachodniej królowa składa ofiarę Hesis, a na przeciwległej krowiogłowej Hator. Poza wysokością (2,02 m) nisza ta ma wymiary zbliżone do poprzedniej.

W tylnej ścianie westybulu znajdują się dwie nisze. Ponad wejściem do niszy (45) królowa stoi przed Hator. Na ścianie tylnej tej niszy królowa oddaje oześć Amonowi, na południowej ścianie bocznej składa ofiarę Harachta i na przeciwległej Hator. Nisza ta ma 1,86 m wysokości, 1,77 m głębokości i 1,01 m szerokości.

Ponad wejściem do niszy (46) królowa składa wiosło w ofierze Hator. Na ścianie tylnej niszy Hatszepsut stoi przed Amonem, podczas gdy na ścianach bocznych północnej i południowej składa ofiary odpowiednio Dptt i Nechbet. Nisza ta ma wymiary podobne jak poprzednia.

Wszystkie nisze westybulu są dekorowane hekeronem spiczastym i ornamentem blokowym.

W sali na barkę Hator znajdują się dwie małe, nie dekorowane nisze ¹⁵, wykute na poziomie podłogi w każdej z bocznych ścian.

Za salą na barkę znajduje się wewnętrzne sanktuarium Hator. Dwie nisze w jego bocznych ścianach (55 i 56) zasługują na szczególną uwagę. Zachowały się tam bowiem cztery portrety Senmuta na ścianach bocznych - innej dekoracji nisze nie mają.

Cała świątynia, wliczając małe otwory i nisze, ma około dziewięćdziesięciu wejść. Większość z nich była kiedyś zaopatrzona w drewniane drzwi, jedno- lub dwuskrzydłowe, otwierające się do wewnątrz w taki sposób, że zakrywały powierzchnię ścian bocznych w stopniu odpowiadającym rozmiarowi skrzydeł. Na wielu z tych powierzchni Senmut nakazał wyrzeźbić swoje przedstawienia w postawie klęczącej lub niekiedy stojącej. W niszach wewnętrznego sanktuarium Hator cztery z tych przedstawień uniknęły zniszczenia z rąk wrogów Senmuta. Pozostałe przedstawienia zostały wymłotkowane i pobielone wapnem, jednakże ślady ich są jeszcze widoczne w wielu miejscach w świątyni.

W niszach sanktuarium Hator rozmiary portretów Senmuta wynoszą 0,24 x 0,28 m ¹⁶. Relief "en creux" ukazuje Senmuta w postawie klęczącej, z rękami wzniesionymi w geście adoracji. W obu niszach Senmut oddaje cześć Hator, z wyjątkiem ściany zachodniej niszy północnej, gdzie zwraca się do Amona. Przez umieszczenie portretów i grobu na terenie świątyni Senmut popełnił świętokradztwo, co było m.in. przyczyną zniszczenia większości jego wizerunków.

Zakończenie

Pod względem liczby nisz świątynia Hatszepsut jest unikalna w całej egipskiej architekturze. Nigdy przedtem ani potem nie napotykamy świątyni tak bogato wyposażonej w nisze. Cały zespół spełniał wymagania kultowe kilku ważnych bogów, a każde sanktuarium należące do nich ma przynajmniej jedną niszę. Nisze zespołu Amona są poświęcone wyłącznie temu bogu, który występuje regu-

---

¹⁵ Id. Ibid.

¹⁶ W. Hayes, *Varia from the Time of Hatshepsut*, MDAIK 15, 1957, 82.

larnie na najważniejszej ścianie tylnej. Natomiast w kompleksie Hator wizerunki tej bogini i Amona występują wspólnie, co wskazuje na ich szczególne powiązanie - Amon jest panem całej świątyni, podczas gdy Hator pozostaje gospodynią swego sanktuarium.

W porównaniu z tamtymi dwoma, zespół Anubisa jest zaopatrzony w nisze raczej skromnie, ale Anubis występuje samotnie na ścianach tylnych.

Po przeciwnej stronie świątyni w pomieszczeniach królewskich ofiar grobowych Totmesa I i Hatszepsut znajdują się dwie szczególne nisze, podporządkowane przez przedstawienia na swoich ścianach tylnych szczególnie aspektowi eschatologicznemu.

Z małymi tylko wyjątkami, nisze świątyni Hatszepsut mają podobną dekorację. Główna scena zajmuje ścianę tylną (z reguły osobistość królewska w towarzystwie boga), podczas gdy na ścianach bocznych król siedzi przed stołem ofiarnym, a Inmutef wygłasza formułę.

Forma architektoniczna tych nisz pozostaje jednolita. Są to zwykle prostokątne kubiczne wgłębienia w ścianie lub odgałęzienia większych pomieszczeń. Sklepienia ich są przeważnie płaskie, ale niekiedy występują też wspornikowe. Wejście do niszy jest strzeżone przez dysk solarny, a framugi pokrywa tekst dedykacyjny z imionami króla i bogów przebywających w niszy. Układ więc jest podobny do portali flankujących wejście do dużych pomieszczeń. Wydaje się, że w świątyni Hatszepsut został wypracowany klasyczny schemat niszy, a późniejsze przykłady do niego powracały.